

Тагаев Б.Т.

АДАМ ӨЗҮН ДАҢЗАЛАЙТ

Тагаев Б.Т.

ВОЗВЕЛИЧИВАНИЕ ЧЕЛОВЕКОМ САМОГО СЕБЯ

В. Т. Тагаев

THE MAN HIMSELF GLORIFY

УДК: 253.11/258

Макалада адам баласынын ички дүйнө таануусу, сезүүсү, ошондой эле адам өзүн даңазалагандыгы берилген.

The article deals with the knowledge of man and the elevation of the soul itself

Адам баласынын дүйнө таануу, дүйнө сезүү тарыхында гана эмес, деги эле философиялык-эстетикалык ой жүгүртүүлөрүнүн баарында, искусство, илим, билим жөнүндөгү адабияттарында асылдык (прекрасное), осолдук (безобразное), сулуулук (красота), ку никтик (некрасота) жөнүндөгү материалдар өтө көп. Демек, адам баласы өзүн, өзүнүн абалын, турум-турпат, келбетин кылымдар бою талыкпай үзгүлтүксүз түрдүү данктап келет.

"Кайсы күнү кандай жоолук салынсаң,
Жалгыз сага жарашкандай көрүнөт"

(элдик)

Же эл арасына кенен тараган дагы мына бул эки сапты окуйлу.

"Айсулуу чындыгында бир сулуу кыз,
Бир көрсөн көпкө чейин унутулгус"

(Т. Үмөталиев)

Эл арасында жашап кележаткан бул ырларды сүйүү ырлары же секетбай деп да коёт. Чындыгында эле бул ырлар эл арасындагы жаштык, сүйүү: - махабат жөнүндөгү мыкты ырлардын бири. Бирок, бул ырлардын мазмуну ушуну менен эле чектелбейт. Адам баласы мындай ырларды кылымдар бою өзүн-өзү даңктоо, даназалоо үчүн да чыгарып, ал тууралуу кылымдар бою асыл (прекрасное), назик (нежное), көтөрүңкү (возвышенное) сезимдерин бекемдеп, безенип ырдап келе жатышат. Эң негизгиси: бул ырларда элибиз жалгыз сүйүү-махабат жөнүндө гана ырдабастан, өзүнүн эң таза, эң тунук, эң назик сезимин билдирип олтурат. Аны жөн эле билдирип койбостон, анын канчалык ыйык, кымбат жана кайталангыс экендигин айтып, деп туюнтуп келатат. Арийне, бул ырларды, ушул ырларга окшогон элдик оозеки чыгармачылыгыбыздагы жүздөгөн-миңдеген саптарын жана адистик адабиятыбыздын өкүлдөрүнүн жазган ырларынын баары эле дал ушундай лирикалык темадагы ырлар болгон эмес, мындан да ыйык, мындан да олуттуу-эмгек, Ата Мекен, эл, жер, адилетүүлүк, бакыт, чындык жөнүндөгү баян-сырлары да өтө көп болгон. Булардын ичинде албегге сулуулукту, жаштыкты, асылдыкты даңазалаган ырлары да аз эмес болгон. Канткен менен жанакы назик сүйүү жөнүндөгү, назик сүйүүнү даңазалаган ырлар абдан көп болсо да, ал сүйүү-махабаттын эң негизги касиеттеринин бирин түзгөн

назиктикгин жалгыз өзүн даңазалаган ырлар негедир таптакыр эле (чыгарылбаптыр) жазылбаптыр. Же деги эле назиктиктин касиети, табияты жөнүндө, же назиктиктин кандайдыр бир маселелерине арналган, же ал тууралуу кабардаган ырлар да жазыла элек экен. Арийне бул жерде эки нерсени эске алуу зарыл. Биринчиден, маселени жалпы көз караштан караганыбызда жогорто аталган лирикалык ырлар гана эмес, андан кийинки аталган сүйүү, махабат, бакыт ж.б. баары назиктикке кирет. Экинчиден, назиктиктин өзү жөнүндө, же ал жөнүндөгү ырлар жок экен, ал тууралуу таптакыр эле жазылбаптыр деп биз өзүбүздүн келечектеги билдирип жатабыз. Буйруса келечекте назиктикти даңазалаган өтө көп ырлар жазылат деген оюбуз бар. Ал эми бул маселенин элдик, улутгук илимий жагынан кандай болгон? Элибиз ага кандай мамиле жасаган? Бул жагдайдан ой жүгүртүп көрсөк ар кандай көз караш, ар түркүн мамилелерди байкайбыз. Тактап айтканда, ал биздин илимде кандай деңгээлде ишке ашкан? Бүгүнкү күнгө чейин бул тууралуу жапгырагыбыз гана эмес, улуулар да, илимпоз-аалымдарыбыз гана эмес, өнөр-кесип ээлери да бул тууралуу ой жүгүртүп, анын кыртышына чейин илшегеп, тескеп чыга элекбиз. Анын арымдуу, алгылыңсуу илимий маселелеринен ушул күнгө чейин сыртта жүрөбүз. Мисалы, өткөн кылымдын 20-30-жылдарына чейин элибиздин кылымдардан бери жашап келе жаткан илимий түшүнүк-илимий көз карашы болгонбу, эгерде болсо ал калың эл арасында кандай деңгээлде болгон? – деген суроого негедир ушул учурга чейин үстүртөн карап келебиз. Тактап айтканда, элдик оозеки чыгармачылыгыбыздагы көрөмдүүлүк жөнүндө сөз болгондо ал жөнүндө таптакыр эле илимий ой жүгүртөт экенбиз. Бул эле эмес, ошол эле элдик чыгармачылыктагы көркөмдүүлүк жөнүндө сөз болгондо анын образдуулугу, ал образдуулукту түзүүдөгү өнөр ээлеринин, акын, акылмандарыбыздын нактай чеберчилигинин көнүмүш болуп калган (мисалы, чыгарманын көркөмдүк жагы менен гана чектелип, анын көркөмдүүлүгүн түзүп келген элибиздин илимий түшүнүгү, ал илимий түшүнүктөрүнүн, табияты, эмоционалдуулук, сезимталдуулук, традициялуулук жана башка каражаттарынын эриш-аркак бир бүтүндүктү түзүп турган логикалык элемент, логикалык курал, логикалык жабдык, каражат катары ой жүгүртпөйт экенбиз. Же дагы да тактап айтканда, элибиздин көркөм чыгармачылыгында илгертен бери жаралып, калыптанып бүткөн жалгыз көркөм традициясын гана эске алат экенбиз да аны менен бирге, анын ошол көркөм традициясынын ичинде жашап келе жаткан (логикалык) жагын эске албайт экенбиз. Арийне бул

бир жагынан туура, мыйзам ченемдүү көрүнүш болсо да, (алсак, эч качан акышдын илимий көз карашы деп айтылбаса да), бирок, ошол эле учурда, экинчи жагынан, өтө бай, өтө өнүккөн, бүгүн да калың эл арасында оожалуу-процессиндеги элдик чыгармачылыгыбызга, анын гениалдуу вкүлдөрүнүн ырларына болгон биздин чектөөчүлүк менен жасаган мамилебиздин бир жактуу, бир тараптуулугун көрсөтүп олтурат. Албетте, биз бул жерде, (маселен, Токтогулдун, Барпынын, Женижоктун ырларын талдаганда Токтогулдун, Барпынын, Женижоктун ырларындагы илимий түшүнүк деп айтуу керек деп жаткан жерибиз жок, бирок ошол эле учурда, Токтогулдун ырдоо чеберчилигинин, Барпынын, Женижоктун ырдоо чеберчилигинин өз алдынчалыгын, образдуу ой жүгүртүү, логикалык табылгаларынын өз алдынчалыгын илимий түшүнүктө ачып берүү керек болгондо биз анын артыкчылыгын же асылдыгын бөлүп берип көрсөтүү үчүн кандай мунасып, татыктуу, ошону кантип баалап келдик менен бирге бул акындарыбыздын ырларын талдаганда сынчы, адабиятчы, иликтөөчүлөрүбүздөн илимий мамилени күтөбүз. Анда эмне үчүн ушул учурга чейин акындарыбыздын, жазуучуларыбыздын да чыгармачылыгын дал мына ушул аспектен карап, талдабай келе жатабыз? Биздин көз карашыбыз боюнча эстетикалык илим, эстетикалык иликтөө жогорто аталган Токтогул Сатылганов, Барпы Алыкуловго, Женижок өтө уулуна окшогон улуу акындарыбыздын чыгармачылыгынын акындык бийиктигин аныктоодо гана эмес, жаш акын, жаш таланттуу жаштарыбыздын ыгын аныктоодо да илимий көз караш чоң ачкыч болуп берери шексиз.

Албетте, жогорто аталган улуу жана жаш акындарыбыздын чыгармачылыгын алардын философиялык көз карашы аркылуу да иликтөөгө болот. Бирок, эстетикалык талдоо же, адабий илимий таануу, философиялык аспект да логикалык ой жүгүртүүсүз болбой тургандыгын эске тутуу абзел.

Азыркы учурда турмуш өтө татаалданып кетти. Азыркы жаштарды жалгыз элдик оозеки чыгармачылыгыбыздагы философиялык же илимий көз караш менен тарбиялоого аздык кылып калды. Же элдик оозеки чыгармачылыгыбыз канчалык бийик деңгээлде турса да аларды кечөөкүнүн жетишкендиги менен бүгүнкү күндүн куруучулары кылып тарбиялай албайбыз. Азыркы жаштарга азыркы учурдун абасы менен суусунан башка да, бүгүнкү күндүн нуру мөнөн түзүндөй көрөк болуп турат. Бүгүнкү күндө асман тиреген тоолорубузда да пайдакездөөчүлүк деген (корыстный) мансап, максат пайда болду. Ал өзүн буга чейинки эң азаптуу жана эң жугуштуу "ооруулар" карк кылуу коркунучунун алдында турат. Мунун зыяндуулугу кара тумоо, чумадан да ашып баратат. Буга каршы күрөшүү эфффективдүү күрөшүү үчүн пайдакездөөчүлүктүн өзүнөн башка айла калбай калды. Жадаганда бүткүл Европанын атагын бийик көтөргөн улуу эстетик Кант баштаган "пайдакездебөөчүлүктүн" улуу идеясын да жөн коюшпай ар кандай шылтоолор менен кийинки окумуштуулар өз очогуна "күл тартышууда". Алар бул ойлорун "пай- дакездебөөчүлүк" деген дегенкисинде болгон да эмес, болбойт" деп бекемдешүүдө. Демек,

"абийириңдин оарында этегин жап" дегендей биринчиден, жалгыз алкымы бузулган, ыркы кеткен "атка минерлерди" ооздуктоо үчүн гана эмес, жалпы элибизди бул апааттан сактап калуу үчүн, экинчиден, шашылыш түрдө көркөм чыгармачылыгыбыз менен бирге эстетикалык түшүнүгүбүздү көтөрүп, эстетикалык илимибиздин өсүшү үчүн күрөшүүбүз керек болуп олтурат. Мындай чон милдетти иш жүзүнө ашыруу үчүн бүгүнкү күндүн күрөө тамырына айланган, бүгүнкү күндүн үгүг, ынандыруу, таануу, тарбия иштеринин баары топтогон массалык маалымат каражаттарынын ишин кайра баштан жаңы сапат, маани-маңызда кура баштаганыбыз оң! Анткен себеби, ансыз да втв эле саясатташып кеткен турмушубузда ММКанын орду менен ролу канчалык бийик көтөрүлгөн сайын ошончолук деңгээлде анын өткүр багытын элибизди пайда кездөөчүлүк деңгээлде тарбиялоого, көркөм-эстетикалык чыгармачылыгында эле эмес, күндөлүк реалдуу турмушуна да илимий мамиле жасоого шарт тузуп берүү өтө актуалдуу болуп олтурат.

Элибиздин күндүлүк турмушундагы мындай ары өтө актуалдуу жана өтө олуттуу ушул маселеге туура жана канаттандырарлык деңгээлде коомчулугубуз тарабынан астейдил көңүл бурулабы? Эгерде, буга канагаттандырарлык деңгээлде көңүл бурулуп келе жаткан болсо алар кайсылар, а эгерде ушул учурга чейин көңүл бурулбай келген болсо анын себеби эмнеде? Башка маселелерге көңүл бурбасак да эң улуу, эң кымбат, эң жакын деген эне тилибизде жан дилибиздин теренинен орун алган назиктик жөнүндө көчө же бүгүн жок дегенде алакандай болсо да, кандайдыр бир кабар, купулга толорлук макалалар, материалдар жазылып, жарыяланып келе жатабы? Эгерде жазылбай, жарыяланбай келе жаткан болсо эмне үчүн, жазылбай, эмне үчүн жарыяланбай келе жатат? Маселе баарыбызга тиешелүү жана ар бир "патриотмун" дегендердин көкүрөгүндөгү эң асыл жана эң ыйык көрүнүш алардын көзүнүн карегиндей кыргөн улуулук жок болсочу? Кыскасы, бүгүн материалдык, рухий, интеллектуалдык дүйнөбүздүн кайсыл тармагын албайлы назиктик жөнүндөгү материалдарды жолуктуруу кыйын. Атайын жазылчу, же башка материалдар жөнүндө ойлобогонубузда да, ушул күнгө чейин бул маселеге арналган маалыматтардын да жок экендиги бизди ойлонтпой койбойт.

Ырас, К.К. Юдахин тарабынан 1957-жылы түзүлгөн Орусча-кыргызча жана 1965-жылы жарык көргөн Кыргызча-орусча сөздүктөрдө назиктик жөнүндө биринчи жолу ошол учурдагы талаптан, ошол учурдагы назик, назиктик, назиктенүү деген сөздөрдүн (терминдердин) турмуштук маанилеринин айкын-ачык, көпкө жеткиликтүү деңгээлинде берилгендигине карабастан, биринчиден, кылымдар бою эрдикти, баатырдыкты туу тутуп, даңазалаган элибиз экинчиден, бүгүн турмуштук мааниден, турмуштук кенен көз караштан, назиктик маселесине терең көңүл буруп, аны азыркы учурдун талабынан улуттук, элдик менталитет милдетибизге ылайыктуу үйрөнүүгө туура келип олтурат. Бирок, назик, назиктенүү деген бул сөздөрдүн, коомдук, көркөм, илимий маанилери ушул бүгүнкү күнгө чейин толук

ачылып бериле элек. Мындайча айтканда, бул назик, назиктенүү, назиктик деген маанилердин ар бири термин катары кадим турмуштук же психологиялык мааниден улуттук чыгармачылыгыбыздагы маанилеринин (илимий, эстетикалык, философиялык) мазмуну да толук ачылып бериле элек. Баарыбызга маалым, албетте, бул жалгыз Кыргызстандагы гана көрүнүш эмес, же бул жалгыз Кыргызстанда гана түзүлүп олтурган кырдаал эмес. Бул жалпы бүткүл Союзга киргөн өлкөлөрдүн баарына жана бүткүл дүйнөдө түзүлүп олтурган абал. Назиктиктин жеке индивидуалдык жана коомдук мындай олуттуу-орчундуулугу, маани-маңыздуулугу, кырдаалы бүткүл дүйнөлүк корстукка (грубость), экологиянын душмандарына, ар кандай террористтик чыгууларга, коррупциянын глобалдык деңгээлде өсүп кетишине каршы күрөшүүчү эн негизги жана эң эффективдүү курал. Ушундай эле бул бүгүнкү күндөгү назиктик маселеси азыркы учурдагы Кыргызстандагы улуттук маданиятыбыз менен улуттук аң-сезимибиздеги баарыбызды тынчсыздандырган идеологиялык ири көрүнүш. Көркөм-адабий маданияты, искусствосу, моралдык-нравалык аң-сезими, эстетикалык-философиясы, социалдык илимдери калыптанып бараткан ар бир элге, деги эле азыркы учурдагы жалпы адамзатка, бүткүл дүйнөлүк цивилизацияга, бүткүл дүйнөнүн рухий-интеллектуалдык, илимий-техникалык, маданиятынын өсүп-өнүгүшүндө эн негизги багытка айланчу көрүнүш. Демек, бүгүн биз дүйнөлүк маданияттын көркөм-эстетикалык, рухий-интеллектуалдык аң-сезими, социалдык-экономикалык абалы жөнүндө сез болгондо анын Кыргызстандын азыркы учурдагы көркөм-эстетикалык проблемаларынын бүткүл дүйнөлүк рухий-интеллектуалдык, моралдык-нравалык, көркөм-эстетикалык урунттуу, олуттуу-орчундуу маселелеринин баары менен тыгыз байланыштуу экендигин байкаса, ошол эле учурда, анын дүйнөлүк масштабда түзүлүп олтурган ийгиликтери менен кемчиликтерин биз бүгүн кийинки учурда Кыргызстанда түзүлүп олтурган абал менен да байланыштуу экендигин көрбөй коё албайбыз. Анын алдын алуу үчүн доорүбүздүн гениалдуу жазуучусу Ч.Айтматовдун мындан жыйырма жыл илгери эле азыркы учурдагы дүйнөлүк цивилизацияны ачык дениздеги кайык катары элестетип, ал кайыктын сүзүүчүлөрүнүн бүткүл дүйнөлүк маданияттын түзүүчүлөрү катары элестеткенин да эске албай коё албайбыз. Ч.Айтматовдун чыгармачылыгындагы назиктик маселесине кайрылуу менен анын азыркы учурдагы ар бир маселесинин аздыр-көптүр дүйнөлүк масштабдагы маселелерге да байланыштуу экендигине көз жумуп да туралбайбы. Тактап айтканда, назиктик маселесинин алгачкы жолу Ч.Айтматовдун чыгармачылыгында Кыргызстанда гана көтөрүлүп олтурбастан, бул маселе ар кандай бычын (форма), тариз, түр, образында өткөн кылымдын экинчи жарымынан тартып эле жашай бапгагандыгын көрөбүз. Анын алгачкы ийгиликтери менен кемчиликтери бүткүл дүйнөлүк көркөм-эстетикалык процессти элестетип турат. Айрыкча, бул процесс азыркы учурда азыркы учурга мүнөздүү назиктиктин маани-маңызын, анын социалдык,

көркөм, эстетикалык, коомдук, илимий ордун, ролун ж.б. теориялык, практикалык функциясы кечиктирбей чечип алууну талап кылып олтурат. Эстетикалык категория катары назиктиктин маани-маңызын (сущность) гана эмес, сулуулуктун же айрыкча искусство чыгармаларынын негизги касиетин, сынсыпатын, турмуштагы көп кырдуу касиетин оң кабылдап, оңтойлуу, орундуу, орошон түшүнгөндөр өтө эле аз, же жок болсо да, эртең анын асылдыктай эле коом менен табияттын көпүрөсү катары тааныларына шексинбесек да болот. Эгерде, эстетикалык башка модификациялар, түшүнүктөр, категориялар, мисалы, асылдык же осолдук, трагедиялуулук же комедиялуулук жөнүндө адамдардын арасында кандайдыр бир деңгээлде өз алдынча айтуулардын, ой жүгүртүүлөрдүн, аны талдоого, иликтөөгө болгон аракеттердин бар экендигин байкаса, назиктик жөнүндө андай көрүнүштөр бүгүн деги эле байкалбаса да реалдуулук менен идеялуулуктун, чындык менен төгүндүн, жакшылык менен жамандыктын күрөпгү адамдар арман кылбагандай акыйкат ордуна кайра түшөт. Коомдун өсүп-өнүгүшүндө назиктик кечээ турмуштагы вазыйпасы (функциясы) боюнча негедир жеткен мажирөөлүк, же жарытылуу жашоого ыңгайсыздык катары түшүнүлүп келген болсо да, эртең ал өзүнүн "кол жазмасын" мезгил күткөндөй катасыз түгөл окуп каларына шек жок. Турмуштун айрым субъективдүү кырдаалдарында биз назиктик принцибин чанган учурда да коомдун мыйзамченемдүүлүгү ага колкабышка келбей койбойт. Анткен себеби, өткөн кылымдарда Гегель бекемдеген "бирденине күнөөлүү да, күнөөсүз да болгон" трагедиялык кейипкерлер назиктиктин дүйнөлүк бийиктикке көтөрүлүшүнө жана адамзаттын аң-сезиминин, социалдык табиятынын өзгөрүшүнө байланыштуу трагедиялуулукту түшүнүүнүн азыркы учурга келип таптакыр жаңы мааниге ээ болуп олтурганына эч ким танданбай калат. Эртең трагедиялык кырдаалдардын конфликтүүлүгү мурдагы абалынан кайтат, мындай кырдаалда адам баласынын өзүнө-өзү боор ачуу, жан тартуу күчөйт. Трагедиялуулук корстуктун кесепети катары кабылданып калат. Ал эми, комикалуулук: күлкүлүүлүк менен тамашакөйлүүлүккө көбүрөөк басым жасап, юмористикалык жеңилдүүлүгүн күчөтүп, жагымдуулугу менен кенен кабылданып олтурат. Асылдык менен көтөрүңкүлүүлүк күн өткөн сайын назиктикке турмуштан кененирээк орун бошотуп, коомдогу осолдук (безобразное) менен пастыктын (низменное) бетин ачат. Аксиология менен нравалуулуктун өсүп-өнүгүшү назиктикке дагы да кенен жол ачып, ага бүтүндөй эстетикалуулук (эстетикалык категориялар менен эстетикалык түшүнүктөрдүн) баары жардамга келип, ооматтуу турмушка байланышпаган ооматтуу турмуштун оозурун, ордун оожалаууларын сезбеген пенде калбайт.

Ошентип, азыркы учурдагы эстетикалык илимдин объектисиндеги өтө олуттуу, ары өтө орчундуу, татаал маселелердин бири бул биздин көз карашыбыз боюнча элибиздин эстетикалык турмушундагы назиктик маселеси болуп калат. Назиктик маселеси бүгүн көркөм чыгармачылыктын эң урунттуу жана эң көрүнүктүү маселелерин козгогон, көркөм-эстетикалык гана проблема эмес, эн негизги жана эн

башкы эстетикалык категориялардын бири катары таанылышында шек жок. Адам баласы менен жаратылыштын, коом менен жаратылыштын жана адам баласы менен коомдун ортосундагы карым-катнаш назиксиз болбойт.

Айткан оюубузду далилдөө максатында доорубузду эң көрүнүктүү жазуучусу Ч.Айтматовдун чыгармачылыгындагы жакшылык менен жамандык, асылдык менен осолдук, адилеттүүлүк менен адилетсиздик маселесине кайрылып, анын повесттери менен романдарындагы көркөм мезгил менен көркөм мейкиндиктин чагылышын талдап көрөлү.

Ч.Айтматовдун алгачкы аңгемелеринен тартып кийинки мезгилде жазылган романдарынын кайсынысын албайлы мезгил менен мейкиндик маселеси анын чыгармачылыгынын чордонун түзөт. Бул маселе деги эле Айтматовдун көркөм-эстетикалык системасындагы эң ири проблемалардын бири. Мисалы, "...Ала дөбөт" повестин аламы. Бул повесттеги архаикалык мезгил менен мейкиндик жалпы ааламдын, андагы Жер менен Суунун жаралышы, (Кургактык менен Дениздин "күрөшү" өзгөчө эле бир айкөлдүктө, назиктикте сүрөттөлөт). Жер шарындагы турмуш-тиричиликке чейинки абал жана турмуш-тиричиликти келип чыгышы-мифологиялык философиялык ой жүгүртүү менен коштолот. "Саманчынын жолундагы" Толгонай менен турмуш тиричилик-тынч турмуштун реалдуу көрүнүшү Адам-Эне менен Жер-Эненин символикалык маанисине чейин көтөрүлүп, анын кийинки мезгилдеги абалы: фашизм таңуулаган согуш, кайгы-муң, азаптозок корстуктан жапа чегет. Жер-Эне менен Адам-Эненин андан кийинки тарыхын жазуучу көркөм-эстетикалык символикалык маанисинде мына ушундайча улантып олтурат.

"...Ала дөбөт" повестинде адам баласынын архаикалык тарыхын баяндаган дагы бир эпизод бар. Бул эпизодго да Айтматов жөндөн-жөн эле же курулай кайрылбайт. Орган менен Балык аял жөнүндөгү бул эпизод повесттеги Жер-Эне менен Адам-Эненин кийинки архаикалык мезгили жөнүндө кабарлап турат. Адам-Эненин бул архаикалык кабары да анын Жаратылыш менен болгон бейпил, тынч тапуу архаикалык күндөрү жөнүндө баяндалат. Ошентип, "...Ала дөбөт" повестиндеги бул эпизоддор чыгармадагы жазуучунун мифологиялык-философиялык, көркөм-эстетикалык системасы катары Ч.Айтматовдун кийинки учурдагы көркөм-эстетикалык, публицистикалык эмгектеринин ыраатуу улантылышы катары мифологиялык-философиялык ой жүгүртүү-лөргө кабылтып олтурат.

Арийне, мезгил менен мейкиндик жөнүндөгү түшүнүк Жер-Эне менен Адам-Эненин тагдырынын символикалык жактан улантылышы "Ак кеме" повестинде да берилген. Бирок "Ак кеме" повестиндеги бул реалдуу турмуш реалдуулугунда гана эмес, реалдуу турмушка каршы турган, жомок катары адамзаттын өткөн тарыхындагы талоончулук мезгилин эске салат. Бул окуя да жазуучу тарабынан повесттеги Ороз кулдарга окшогондордун таш боор, мээримсиз мүнөзү жана кыял-жоругу менен айкалышып улантылып олтурат. Аны мыкаачы Хандын буйругун аткарууга телчиккен Майрык-Чаар-Жез кемпирдин жоругу менен да салыптырууга болбойт. Орозкул өзүнүн балит-булганчтыгы жагынан эстетикалык корстук катары Момун менен Бала жашаган учурда гана эмес, Ч.Айтматовдун чыгармаларынын баарында сүрөттөлгөн Ата Журтгун ыйык тузу урган бардык мезгил менен мейкиндиктерге каршы турган корстуктун: бузукулуктун, ыпластыктын, булганчтыктын символу катары түзүлүп, түбөлүк каргышка калган абалында "жашап" келе жатат. Дегинкисинде да Момун бүткүл адамдарга үлгү катары айтып келген бул жомок чындыгында эле корстукту баарынан жаман көргөн Баланын ага каршы жасаган анын колундагы жападан жалгыз арга катары кабылданат. Ал арга "Ак кеме" повестинин мазмунуна сыйдырылган Айтматовдук көркөм дүйнө, көркөм түшүнүк катары тарыхый символикалык-мифологиялык-философиялык көркөм каражат мезгил менен мейкиндиктин берилиши катары бизди мына ушундай ойго келүүгө аргасыз кылып олтурат.

Албетте, автордун жогорто аталган повесттериндеги мезгил менен мейкиндиктеги назиктик маселеси анын жазуучунун ар бир чыгармасындагы ар башка көзкараштан курулган ар түркүн мотивировкасы ушуну менен эле чектелбейт. Талдап олтурсак, Ч.Айтматов чебер жазуучу, терең ойчул философ катары назиктик маселесин ар кайсыл көз караш, ар кандай турмуштук позициядан өз алдынча ирети менен бүтүндөй чоң көркөм-эстетикалык системасына тартып олтуруп, анын өз алдынча өзгөчө системалык вариантын иштеп чыккан сыяктанат. Бул көркөм-эстетикалык системасында биринчиден дүйнөдөгү ал өзү кайрылган адам баласынын ар биринин жактоочусу жана коргоочусу катары гана көрүнбөстөн, бүл жарык дүйнөгө "ынаа- аа!" деп көз жарган наристе адам баласынын ар бири бакгылуу жана барчылыкта кайгы-капа, мун-зарды билбей жашап өтүүгө милдеттүү. Алардын баары мына ушул милдетти аткаруу үчүн жаралат деген идеяны берет.

Рецензент: д.соц.н., профессор Исаев К.И.